

***Проблема дослідження наукової діяльності Агатангела Кримського на ниві
сходознавства: джерелознавчий аспект***

Гловацький Антон

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
AntonHlovackyj@i.ua

В українській історичній науці актуальним постає питання дослідження діяльності А. Кримського. Важливим тут є дослідження джерельної бази, що стосується сходознавчої діяльності вченого у арабістиці, іраністиці, тюркології, єгиптології. Нами вперше подається огляд цієї проблеми, що визначає новизну дослідження.

На початку 1970-х рр. в УРСР побачило світ зібрання творів ученого під назвою «А. Ю. Кримський. Твори у п'яти томах», з яких 4-й умістив вибрані сходознавчі праці. Це були «История арабов и арабской литературы, светской и духовной (коран, фыхха, сунны) и пр.» (1911), «История Персии та її письменства» (1923), «Хафиз та його пісні» (1924), «Перський театр, звідки він узявся і як розвивавсь» (1925), «История Туреччины» (1924), «Тюрки, їх мови та літератури» (1930), «Страницы из истории Северного, или Кавказского, Азербайджана (классической Албании). Шеки» (1938). У 1972 р. було видано бібліографічний покажчик творів ученого, який показав масштаб діяльності Кримського: лише статей по ісламології, семітології та арабістиці, опублікованих у енциклопедичних словниках Брокгауза-Ефрона та братів Гранат, тут налічується близько 500.

Проте, це видання сходознавчих праць вченого є далеко не повним. Згідно з путівником особових архівних фондів ІР НБУВ, А. Кримський є автором 23-х праць з арабістики (у тому числі «Низами и его современники» (1941), «Арабське письменство» (без дати), «Марзукый (араб. писатель X–XI вв.» (б. д.), «Медицина и природоведение у арабов как материал для истории арабской литературы» (б. д.), 8-ми праць з іраністики (у т. ч. «География Ирана» (б. д.), «Персидские слова с ихрусским значением» (б. д.) та 5-ти робіт з тюркології («Турецкий язык» (б. д.) та ін.). У рукописному вигляді зберігаються праці по історії ефіопської літератури, єгиптології, кавказознавству. Деякі з них (як «География Ирана») увійшли до нового п'ятитомного видання сходознавчих праць, що вийшло друком у 2007–2010 рр.

5-й том радянського видання творів ученого, включає листування А. Кримського з І. Франком, Лесею Українкою, В. Міллером, подане у 1-й книзі 5-го тому (1890–1917). В. Міллер був науковим керівником молодого вченого і керував його магістерською дисертацією з арабістики. Іван Франко та Леся Українка цікавилися культурою сходу (І. Франко – арабським фольклором, Леся Українка – особливостями якутської мови), тому це листування є вагомим джерелом для дослідників. 2-га книга тому містить листування орієнталіста із членами його сім'ї у 1896–1898 рр., коли він перебував у науковому відрядженні в Сирії та Лівані.

В 1997 р. Л. Матвеева та Е. Циганкова видали першу збірку епістолярію ученого: «А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: вибране листування», матеріали якої охоплювали період 1918–1941 рр. Це перша збірка епістолярію вченого у новітній українській історичній науці.

У 2005 р. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського видав «Епістолярну спадщину Агатангела Кримського» в 2-х тт., яка охопила 1890–1941 рр. Варто відзначити, що завдяки зусиллям Л. Матвеевої та інших науковців інституту, було оприлюднено значний масив листів ученого, зокрема, його листування із відомими сходознавцями І. Крачковським та В. Бузескулом.

Важливим джерелом також є колекція матеріалів А. Кримського, що зберігається зараз у особовому фонді Омеляна Прицака № 10 в Науковому архіві НаУКМА. Особливої уваги

заслуговує 1-й комплекс документів цього архіву, що складається із матеріалів, автором і власником яких був сам А.Кримський.

Отже, сучасні дослідники сходознавчого доробку А. Кримського мають у своєму розпорядженні вагомий джерельний базис, який складається як з опублікованих джерел, так і тих, що залишаються у рукописному вигляді і потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

Міжнародне становище України у спогадах сучасників Центральної Ради

Грідіна Анастасія

ДонНУ

anastasiya.gridina@inbox.ru

На першому етапі державного будівництва України – доби Центральної Ради – міжнародний чинник став одним із найважливіших для української влади. На сучасному етапі дослідження цього питання характеризується залученням до наукового обігу нових комплексів історичних джерел, зокрема мемуарної літератури. Значення її підвищується через недостатню збереженість інших видів джерел з даної проблеми. До того ж, останніми роками значний комплекс мемуарної літератури став доступним для дослідників завдяки появі в Інтернет-мережі сканованих текстів спогадів і щоденників очевидців та активних учасників подій.

Вивчення мемуарів учасників подій лютого 1917 - квітня 1918 рр. хронологічно й концептуально поділяється на два періоди. У радянській історіографії на увагу заслуговують роботи Г.В. Стрельського, А.В. Санцевича та В.С. Голубцова, які аналізують спогади і щоденники лідерів більшовиків. Серед досліджень часів незалежності треба відзначити праці А.Малика і Р.Я. Пирога, які зосереджуються на творах учасників національних змагань. Ці науковці подали загальну характеристику мемуарів. Метою даної розвідки є визначення інформативних можливостей спогадів сучасників Центральної Ради щодо міжнародного становища України.

Джерельну базу становлять мемуари як діячів українського національного руху, так і їх опонентів. Основу дослідження складають методи аналізу і синтезу, спеціальний метод системного порівняльно-історичного аналізу. Вивчення спогадів виявило, що питання про міжнародне становище України на початку революції піднімаються переважно в мемуарах діячів УЦР (М.Грушевського, В.Винниченка, П.Христюка, В.Андрієвського, Д.Дорошенка, І.Мазепи, М.Шаповала, О.Севрюка, О.Шульгіна), а також більшовицького уряду – М.Какуріна, В.Антонова-Овсієнка. Важливе місце відводиться взаєминам з Росією. Діячі українського руху докладно, часто емоційно описують перепити відносин з колишньою метрополією, що призвели до війни. При цьому вони наголошують на небажанні російської влади зрозуміти чаяння України. Обставини війни докладно описані з обох боків – як у спогадах українців, зокрема учасників оборони Києва та бою під Крутами (вони оцінюють її як спровоковану окупацію, спробу державного перевороту), так і в мемуарах В.Антонова-Овсієнка.

Автори спогадів достатньо реалістично оцінюють взаємини з Англією та Францією, розуміючи, що у своїх спробах будь-яким чином прихилити українців на свій бік, країни Антанти керувалися виключно прагненням у будь-який спосіб зберегти Східний фронт. Задля цього вони навіть де-факто визнали УНР.

Описуючи взаємини з країнами Четверного союзу, всі українські автори одностайно наголошують на тому, що переговори були вимушеним кроком. УЦР довго не могла зважитися на це, сподіваючись все ж таки на утворення федеративного всеросійського уряду, який мав встановити загальний мир з центральними державами. Думки мемуаристів розбігаються з приводу зв'язку між переговорами в Бресті та проголошенням незалежності України, хоча всі визнають той факт, що тримали Київ до останнього, щоб ці переговори не зірвати. Оцінки Брестського миру також суперечливі в середовищі діячів українського уряду й суто негативні в мемуарах представників більшовицького табору.

Отже, мемуарна література свідчить, що питання про зовнішню політику УНР було достатньо критичним і складним для України в березні 1917 – квітні 1918 рр. Сучасники – представники різних політичних сил – намагалися обґрунтувати власне бачення ситуації. Подальше вивчення мемуарної літератури з проблеми нашого дослідження надає

можливість розширити джерельне підґрунтя історії Української революції за рахунок матеріалів, які раніше не залучалися до наукового обігу.

Концепт потойбіччя в українських апокрифах: проблеми локалізації

Гулюк Євген

Львівський національний університет імені Івана Франка

evhulyuk@meta.ua

В рамках християнської світоглядної традиції уявлення про потойбіччя характеризуються дуалістичною структурою. Концепт пекла, як місце перебування грішників і рай – кінцева точка життєвого шляху праведників. Цікавим і специфічним, а водночас мало вивченим джерелом до відтворення уявлень про локалізацію потойбіччя є українські апокрифи. Ці твори є симбіозом церковно-богословських та народно-міфологічних світоглядних уявлень. Саме тому студії в галузі української апокрифіки зараз є особливо актуальними, оскільки дають змогу поповнити знання про процес християнізації новими цікавими й важливими фактами.

Окремих аспектів окресленої у цій роботі проблематики торкалися у своїх дослідженнях Іван Франко, Михайло Грушевський, А. Соболев, О. Сирцова і ін. Їхні роботи використовуватимуться в цій роботі й в якості методологічної бази.

В українських апокрифах значно ширше та багатше представленими є уявлення про пекло, що свідчить про особливу роль цієї категорії як в есхатологічному християнському вченні, так і в звичайному житті. Пекло уявляється як позаземна (в розумінні поза людським розумінням і сприйняттям) категорія, яка найчастіше локалізується під землею, а інколи і на небі. Земне пекло бачили бездонною ямою чашоподібної форми, над якою імла і туман. Ніхто з живих туди потрапити не може. Воно вузьке зверху і поступово розширюється донизу, що і символізує складність потрапляння туди з нашого світу. Глибоке пекло настільки, що окремі душі “можуть вічно летіти і на дно не впасти”. Створене воно було в ту годину, коли Люцифер надумав на Бога рівнятися.

Небесне пекло, за сюжетами з апокрифів, найчастіше відкривається очевидцям у снах. Перед їхніми очима традиційно виразно постають описи пекельних мук та “Сатани і сили його”, який сидить на престолі.

Уявленням про рай в українських апокрифах відводиться другорядна роль. Російська дослідниця Н. М. Синявская виділяє три групи уявлень про локалізацію раю, характерних для апокрифічної літератури загалом – “на землі”, “на небі” і “рай як стан душі”. Для українських апокрифів найбільш характерними і поширеними є дві перші категорії. Апокрифічні уявлення про земний рай витоками сягають ще біблійного уявлення про Едемський сад. Знаходиться він на Сході, в Індії, або в Персії. Тобто йдеться про території далекі і невідомі, а загалом – просто наслідується біблійна традиція. Також фігурують у апокрифічній оповіді назви річок Тигр і Євфрат. Різниться апокрифічний сюжет від біблійного лише тим, що садить цей сад Бог спільно із Сатанайлом (елемент апокрифічного космогонічного дуалізму). Роблять вони це у вівторок і далі, до гріхопадіння, в цьому саду живуть перші люди. Земна локалізація раю мала місце і в народних уявленнях. В легендах, записаних П. Чубинським і Я. Головацьким, рай уявляється як “квітучий сад, де є все, що людина лише здатна забажати”.

В апокрифічних апокаліпсисах від Петра та Івана рай показано як простір поза межами земного світу, на небі, де живуть праведники і первосвященики. Він “сіє яскравим світлом, цвіте квітами і переповнений неймовірними ароматами”. Праведники “одягнені у чудовий білий одяг і всі дуже гарні та щасливі”.

Загалом для українських апокрифів найбільш характерною є земна і небесна локалізація пекла та раю.

«Во Христе жандармствующие льстецы»: образ дореволюционного приходского духовенства в советской историографии

Захарченко Евгений

ХНУ имени В. Н. Каразина
evgen.zaharchenko@yandex.ua

Целью данного исследования является выделение и анализ образов приходского православного духовенства XIX века, которые были сконструированы в советской историографии. Анализ данных образов позволяет проследить изменение подходов и оценок деятельности духовенства и его роли в обществе Российской империи, которые были представлены в советской научной исторической литературе. Советская историческая наука вынуждена была обслуживать интересы государственной идеологии и пропаганды. В связи с этим, интерпретации деятельности приходского духовенства в советской историографии тождественны официальной позиции советской власти в отношении церковно-религиозных вопросов Российской империи. Таким образом, исследование приходского православного духовенства в советской историографии позволяет проследить развитие не только советской исторической науки, но и изменения подходов советской власти к рассмотрению и оценке религиозных процессов в Российской империи XIX века.

История приходского духовенства, как и Православной церкви в целом, нашла свое яркое отражение в трудах советских историков. Замкнутые в парадигме исторического материализма и марксистско-ленинской методологии, работы по истории Церкви и духовенства носили обличительный характер и были призваны показать читателям их «антинародную», «эксплуататорскую» роль в обществе Российской империи XIX века. Не смотря на обширную историографию истории Церкви и приходского православного духовенства, на сегодняшний день существует лишь несколько обобщающих работ, посвященных образу духовенства на отдельных этапах развития исторической науки. Ориентиром в этом исследовании послужила статья А. Калинин, посвященная образам духовенства в дореволюционной историографии и работа Н. Солнцева. Однако, следует отметить, что работ посвященных анализу образов духовенства в советской историографии на данном этапе развития научного познания пока нет.

Источниковедческую базу исследования представляют научные и научно-популярные работы советских исследователей в сфере научного атеизма, истории религии и Церкви, которые были опубликованы в 1917-1991 гг. Наибольшую ценность представляют работы Н. Никольского, Е. Грекулова, Д. Венедиктова, П. Бляхина, А. Дмитриева, Б. Литвака и др., относящиеся к классике советской научной исторической литературы в области истории Церкви и духовенства.

Комплекс работ посвященных исследованию истории православного духовенства и Церкви можно разделить на несколько этапов. Первый этап охватывает работы: Н. Никольского, Д. Венедиктова, Е. Грекулова и др., написанные и опубликованные в период с 1917 по 1940-е гг. В период 1950-1970-х гг. происходит становление научного атеизма, были выпущены работы В. Зоц, Л. Емелях, Г. Рыбкина, М. Филоненко и др. Следует также отметить публикации коллективных монографий ведущих исследовательских институтов: «Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.) Критические очерки» и «Религия и церковь в истории России (Советские историки о православной церкви в России)». Период 1980-х-начала 1990-х гг. характеризуется постепенным откатом от устоявшихся штампов в работах М. Корзун и фундаментальной коллективной монографии под редакцией А. Клибанова «Русское православие: вехи истории». Переиздаются работы классика истории Церкви 30-х гг. XX в. Н. Никольского с показательными редакторскими правками. Тема Православия и Церкви получила огромную актуальность в связи с торжественным празднованием 1000-летия крещения Руси. Кроме

того, на волне «перестройки» возобновляется издание работ по истории Церкви, написанных самими представителями духовенства.

Образ духовенства в советской историографии претерпевал изменения как и развитие самой исторической науки. Постепенный переход от научно-популярных, пропагандистских работ к большим академическим изданиям репрезентировал смену образов духовенства от «жандармствующих льстецов» в работах 1930-х гг. до «чиновников духовного ведомства» – в 1960-х гг. и «пастырей», которые оказались «заложниками самодержавия» – в конце 1980-х.

Отображение исторической роли городов с астионимом «Переяславль» в русских летописях

Кириченко Максим

ХНУ имени В. Н. Каразина
mkiritchenko@gmail.com

Известно, что на территории Средневековой Руси существовали три города с названием Переяславль: Переяславль Русский, Переяславль Рязанский и Переславль-Залесский. Составители большинства историко-географических справочников объясняют этот факт копированием привычных топонимов во время миграции. Однако в результате наших исследований мы пришли к выводу, что общими для этих городов были не только их названия, но и особая историческая роль.

Поиск подкреплений этой гипотезы, безусловно, следует начинать с анализа той информации о Переяславлях, которую содержат русские летописи. С этой целью мы провели контент-анализ исторических памятников, опубликованных в рамках серии «Полное собрание русских летописей» на предмет упоминания астионима «Переяславль», что позволило выявить ряд интересных фактов. Так, Мазуринский летописец под 993 г. содержит единственное летописное упоминание четвертого Переяславля, который был основан в Касожской земле в контексте очень схожем с тем, что сопровождал возникновение Переяславля Русского: оба города были воздвигнуты в честь знаменательной победы над врагом – Переяславль Русский в честь победы русского воина над знаменитым воином-печенегом, а Переяславль Касожской земли в честь победы князя Мстислава в личном поединке с лидером касогов Редедей. О важной роли Переяславлей, как религиозных центров говорят летописные упоминания о проживании митрополитов в этих городах, частом посещении этих городов князьями во время паломничества или в поисках исцеления. Особого внимания заслуживает многократное повторение в летописях упоминания Переяславля, как первой русской митрополии.

Предположение некоторых исследователей о том, что в Переяславль на княжение отправлялись первые претенденты на великий стол косвенно подтверждается многочисленными упоминаниями переяславльского княжения будущих лидеров государства непосредственно перед вызовом их на княжение в столицу. В некоторых случаях летопись указывает на князей, назначенных правителями Переяславля, как на любимых сыновей великого князя; в ряде случаев правителями Переяславля назначаются князья, которые до этого часто упоминались в тексте как верные помощники своих отцов в военно-политических акциях. Летописное описание междоусобной борьбы на Руси после смерти Владимира Мономаха четко выявило особую роль Переяславля Русского, власть над которым пытался захватить каждый претендент на Киевский престол. Видимо, за Переяславлем Русским закрепилась традиция являться своеобразной подготовительной платформой для будущих великих князей, что могло привести к символичности обладания городом, который давал некую гарантию на будущее великое княжение. Возможно, именно это имел в виду автор Хроники Литовской и Жимоитской, который, перечисляя завоевания литовских князей на Руси, после упоминания Переяславля добавляет: «замок столичный княжат русских».

Эта традиция, видимо, была настолько крепка, что перекочевала и на Переяславль Залесский. Не случайно этот город возник в тот период, когда Юрий Долгорукий отчаялся захватить власть над Киевом и приступил к укреплению своих земель. Здесь тенденция назначать первых претендентов на власть и княжение в Переяславль продолжилась и прервалась лишь после перехода Переяславля Залесского под власть Москвы, что, на наш взгляд, привело к быстрому развитию новых светско-религиозных отношений на Руси. Необходимо также отметить, что крайняя малочисленность упоминаний в русских летописях Переяславля Залесского не дает нам возможности сравнить его с городами-

тезками. Однако тот факт, что в этот город была перенесена столица княжества – Рязань, может свидетельствовать о развитости Переяславля Рязанского, а археологические исследования города свидетельствуют о его богатом церковном наследии. Таким образом, контент-анализ русских летописей дает широкий материал для исследователей истории городов с топонимом Переяславль и может как подкреплять, так и подвергать сомнению некоторые гипотезы, связанные с их возникновением и развитием.

Історія радянських циган: історіографічний огляд

Козакова Олена

Запорізький національний університет

el_toroh@ukr.net

Проблема національних меншин на сьогоднішній день гостро постає перед урядами багатьох країн світу. Визначення місця циганського етносу в поліетнічній державі не є виключенням.

Історіографія питання вивчення історії радянських циган не є численною. Власне до історіографічних пошуків відносимо працю київської дослідниці Н. Зіневич «Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела)».

Джерелами виступають роботи як українських (О. Беліков «Державна політика стосовно ромів. Історія і сучасність»), так і закордонних циганознавців (російський дослідник М. Бессонов «Патриотизм цыган Союза ССР в годы Великой Отечественной Войны», білоруський вчений О. Фрідман «Лише тому, що вони цигани», американські науковці Д. Кенрік, Г. Паксон «Цигани під свастикою», Д. Кроу «Історія циган Східної Європи та Росії», болгарські історики О. Марушиакова, В. Попов «Радянський Союз до Другої Світової війни» та ін.).

Новизна дослідження полягає в спробі узагальнення наукового доробку вітчизняних і зарубіжних циганознавців, а також виділенні історії радянських циган в окреме проблемне поле. Виділення радянських циган в самобутню категорію обумовлено як територіальними, так і часовими факторами.

Історіографічний огляд історії радянських циган виявляє значну дослідницьку базу циганознавства. Це загальні роботи з історії радянських циган та окремі дослідження, присвячені розгляду питань геноциду циган та їх участі у Другій світовій війні. Увагу дослідників привертають питання чисельності циган, їх побуту та традиційних занять у цей історичний період, політика радянського уряду, спрямована на асиміляцію циган, а також їх винищення військами противника. Разом з тим огляд засвідчив наявність помітних прогалин і недосконалість багатьох розробок: поза увагою дослідників залишилися окремі аспекти циганської культури і навіть деякі періоди етнічної історії, бракує досліджень з історії циган окремих регіонів СРСР, ґрунтовних етногенетичних досліджень діалектних груп і радянських циган в цілому.

Дослідники виявляють риси радянського цигана: це вже не кочівник, а осіла людина, деякі цигани ставали колгоспниками, більшість були селянами. На зміну маргінальному образу приходить соціальний. Війна відкрила в циганах ще одну рису – патріотизм. Цигани постають і в ролі солдатів, і партизан. Загалом, історія радянських циган – це історія боротьби уряду СРСР проти кочового способу життя, фашистів – за расову чистоту.

Таким чином, українська та російська циганознавча думка розкриває більшість аспектів життя циганської громади в СРСР, історики інших пострадянських країн менше торкаються теми історії радянських циган. На жаль, в роботах західноєвропейських та американських істориків висвітлюється переважно тема Другої світової війни, геноциду циган на території Радянського Союзу. Також проблемою є низька зацікавленість циганської громади у збереженні та відтворенні власної історичної спадщини. Незважаючи на певні наукові досягнення істориків, на наявність багатьох робіт, що безпосередньо чи побічно торкалися зазначеної проблеми, у її дослідженні залишається чимало лакун.

Біженство під час Першої світової війни у сучасній історіографії

Компанієць Ігор

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
zhvan2012@gmail.com

Наближення столітнього ювілею від початку Першої світової війни спонукає вчених до підведення підсумків в дослідженні її окремих аспектів. Одним із таких напрямків є вивчення історії біженства як нового соціального явища, що в найбільшому масштабі проявилось на теренах Російської імперії. Його започатковано лише у 90-ті рр. минулого століття, позаяк до того часу істориків цікавила здебільшого військова історія цього збройного конфлікту, його економічна та політична складова, дипломатичні ігри основних учасників. При цьому слід зауважити, що поява кожного нового історіографічного дослідження свідчить про поступ в осмисленні, вивченні, творенні методологічних засад цієї важливої проблеми Першої світової війни.

Вивчення біженства як соціального явища було розпочато у 90-ті рр. минулого століття. Серед дослідників, які започаткували цей напрям, слід назвати П. Гетрелла, британського професора, який у низці своїх праць дослідив проблеми біженства під час Першої світової війни на теренах Російської імперії.

Серед сучасних робіт польських істориків слід відзначити колективну монографію «Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej» М. Коженювського, М. Мандзика та Д. Тарасюка. Їх робота присвячена перебуванню польських біженців у Російській імперії в роки Першої світової війни. На увагу заслуговує і книга Я.-М. Піскорського «Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie». Його книга – про вигнання і переселення сотень тисяч пересічних європейців, чії долі розгорталися на тлі фатальних подій ХХ ст.

У сучасній російській історіографії одним із перших розпочав вивчення зазначеної проблеми О. Курцев. До того ж він, услід за П. Гетреллом, ввів до наукового обігу досить влучне поняття «біженство», окреслюючи ним весь комплекс проблем, пов'язаних з долею біженців. Серед інших робіт слід назвати дисертаційні дослідження Д. Цовяна, присвячене дослідженню проблеми становлення системи органів допомоги біженцям, В. Утгофф та М. Златіної – висвітленню етнічної складової біженств та інші, на сторінках яких біженство розглядається у контексті життя провінційного соціуму різних губерній Російської імперії. Проблема біженства Першої світової війни перебуває у полі зору й білоруських істориків. Зокрема, В. Саматія розглядає становище білоруських біженців у тиллових губерніях Російської імперії, а С. Лапанович – діяльність державних і громадських структур у справі допомоги біженцям на території Білорусії упродовж 1914 – жовтня 1917 рр. У вітчизняній історіографії найбільш розробленим є період Російської імперії. У працях О. Реєнта та О. Сердюка, Т. Лазанської зроблено спроби узагальнити діяльність імперської влади та тогочасного соціуму у царині біженства. О. Донік, Н. Загребельна та І. Коляда, фактично, започаткували окремий напрямок – дослідження громадської благодійності в її різних проявах. Етнічну складову проблеми, зокрема польську, досліджує Т. Лихачова. Натомість проблематика біженства в роки Української революції лише фрагментарно висвітлена у роботах регіонального характеру, а також присвячених формуванню урядових структур УЦР. Спробу дослідити російсько-українські взаємини у царині біженства на переговорах, які протягом весни – літа 1918 р. тривали в Україні, зробив О. Філатов. Проблема біженства на українських землях за часів Першої світової війни піднята в монографіях Л. Жванко.

Таким чином, аналіз історіографії біженства під час Першої світової війни приводить до висновку, що тема залишається актуальною для істориків. Її актуальність, у свою чергу, спонукає вчених до нових пошуків. Здебільшого описовий характер подачі матеріалу з окресленої проблематики свідчить про накопичення фактологічного матеріалу, на основі

якого мають постати фундаментальні праці, вироблені методологічні підходи дослідження та створено широку картину цього явища.

Контент-аналіз символів та емблем Харківського університету кінця XX – початку XXI ст.

Рачков Євген

ХНУ імені В. Н. Каразіна
e.historian@gmail.com

Невід’ємна частина історії університетів – історія їхніх символів та емблем. Її дослідження дозволяє подивитись на університетське середовище не лише як на соціальний інститут, але і як на культурну спільноту, для існування якої були та залишаються важливими певні ритуали та пов’язані з ними символи.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. Харківський університет постає перед необхідністю конструювання нових форм університетської символіки. Нові університетські символи та емблеми виникають спонтанно та спорадично, цей процес не має цілісності та системності. Тому сьогодні актуальні завдання систематизації існуючої символіки та її подальший аналіз.

Мета дослідження – на основі компаративістського підходу та методу контент-аналізу виявити характерні риси процесів формування та еволюції символів і емблем Харківського університету кінця XX – початку XXI ст.

Зібраний комплекс візуальних джерел аналізується за допомогою побудованої в СУБД Microsoft Access реляційної бази даних символів та емблем Харківського університету, до якої увійшло 124 зображення з університетською символікою кінця XX – початку XXI ст. Вона складається з двох таблиць: «Університетська символіка», яка містить атрибутивні та дескриптивні поля, і «Символи та емблеми», де детально описано елементи, наявні на досліджуваних зображеннях.

Побудована реляційна база даних дозволила диференціювати зібрані візуальні джерела. Враховуючи прагматичний та семантичний аспекти, їх можна умовно розподілити на дві групи: створені на початку і в середині 1990-х рр. (34 зображення) та протягом другої половини 1990-х – початку 2000-х рр. (90). За приналежністю емблем до університету та його підрозділів – на п’ять груп: загальноуніверситетські (31), факультетські (55), бібліотеки університету (3), спортивних організацій (3) та «інші» (32). Остання група включає поодинокі емблеми Вченої ради університету, його адміністрації, ліцею, організацій студентського самоврядування тощо. За формою втілення зображення символи та емблеми Харківського університету можна розподілити на вісім груп: емблеми (76), штандарти (17), поштові конверти (13), монети (10), значки (3), медалі (2), герби (2), листівки (1). На сучасному етапі кількість зображень з державною символікою є незначною (7), а корпоративних символів (39) удвічі менше ніж міжнародних (73). Найбільш розповсюджені сучасні символи та емблеми університету – аббревіатура його назви (ХДУ / ХНУ), зображення В. Н. Каразіна, головного корпусу та герба університету. 3-поміж міжнародних символів та емблем у символіці Харківського університету найбільш поширені лаврове та дубове гілля, розгорнута книга, символічне зображення планети, модель атому та комп’ютер.

Важливих перетворень на сучасному етапі зазнали також емблеми факультетів університету. На основі побудованої бази даних за прагматичним та семантичним аспектами вони умовно розподілені на три групи: створені в середині 1990-х рр., створені наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., і зображені на штандартах факультетів університету (2000-і рр.). Сьогодні деякі факультети формально мають кілька емблем одночасно: зображені на штандартах та розміщені на їхніх офіційних сайтах в мережі Інтернет. На оновлених сайтах певних факультетів наявні нові, дещо змінені та осучаснені емблеми, зроблені в одному художньому стилі.

На завершення варто відзначити, що сучасні символи та емблеми Харківського університету виникають спонтанно та спорадично, через що інколи є відсутнім стале

тлумачення цієї символіки. У 2014 р. Харківський університет святкуватиме чергову річницю з часу свого заснування. Ця подія має сприяти подальшому аналізу та удосконаленню системи корпоративних емблем університету та його підрозділів.

Про знайомство В.М. Бейліса з А.П. Ковалівським

Олександр Сбродов

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

tetrus86@rambler.ru

Наукові контакти та співробітництво двох видатних українських сходознавців радянського періоду – Вольфа Менделевича Бейліса (1923-2001) та Андрія Петровича Ковалівського (1895-1969) – майже не відображені в історичній літературі. Значною мірою це обумовлено тим фактом, що біографія В.М. Бейліса не видана до сьогодні, а архіви луганського арабіста лише нещодавно стали доступними для дослідників. Знайомство А.П. Ковалівського та В.М. Бейліса носило заочний характер. Тим не менш, спілкування науковців лише через листування не завадило їхній плідній співпраці та приятельським особистим стосункам. Історію взаємовідносин двох сходознавців можна реконструювати за їх чисельними листами, більша частина з яких зберігається у фонді А.П. Ковалівського у ЦДАМЛМУ (Фонд № 149), решта – у особистому архіві В.М. Бейліса, що знаходиться у ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Їхнє листування охоплює період від 1956 до 1969 року. У цей час В.М. Бейліс робив перші кроки в академічній науці, навчався в аспірантурі Інституту історії АН СРСР, розпочинав кар'єру викладача у Луганському педінституті.

У 1956 р. А.П. Ковалівський, який відповідав за підготовку статей з арабо-мусульманської історії та культури для першого видання Української Радянської Енциклопедії, шукав науковця, який міг би допомогти йому у цій справі. Відомий мовознавець А.О. Білецький, який добре знав В.М. Бейліса по Києву, порекомендував А.П. Ковалівському саме його кандидатуру. Пізніше, у 1959-1963 рр., В.М. Бейліс підготував низку енциклопедичних статей про діячів арабо-мусульманської культури. Вже з перших листів виявилось, що науковців багато що об'єднує: від спільних знайомих до тематики наукових досліджень.

Бейліс тримав Ковалівського в курсі всіх своїх наукових справ, а той постійно підтримував свого молодшого колегу, давав своєчасні та цінні поради, застерігав від необачних кроків. Листування В.М. Бейліса та А.П. Ковалівського містить чимало цікавих даних щодо стану сходознавчої науки у Харкові та Києві в 1950-1960-х рр. Так, з листів В.М. Бейліса ми дізнаємося про долю бібліотеки А.Ю. Кримського, про спроби створити при Державній публічній бібліотеці АН УРСР кабінет Сходу, про загальний стан сходознавчих досліджень у Києві на межі 1950-1960-х рр. У свою чергу, А.П. Ковалівський інформував свого колегу про те, чим «жило» сходознавство у Харківському університеті. Але, звісно, ключовим елементом листування сходознавців було обговорення різноманітних наукових проблем. В першу чергу – матеріалів кандидатської дисертації В.М. Бейліса, присвяченої відомостям ал-Мас'уді про Східну Європу. А.П.Ковалівський, який на той час був найбільш авторитетним дослідником творчості ал-Мас'уді в СРСР, фактично виступав в якості наукового консультанта В.М.Бейліса. Крім того, А.П.Ковалівський написав ґрунтовну рецензію на кандидатську дисертацію В.М.Бейліса. В майбутньому дослідження творів ал-Мас'уді стало одним з головних напрямків джерелознавчої роботи В.М. Бейліса, який гідно продовжив справу свого наставника.

Вольф Менделевич цікавився й іншим напрямом наукових досліджень А.П. Ковалівського – вивченням книги Ахмада Ібн Фадлана про його мандрівку по Волзі. В 1965р. була опублікована стаття В.М. Бейліса «П'ять видань книги Ібн Фадлана», в якій починаючий науковець дав ґрунтовний аналіз усіх видань «Рісале» Ібн Фадлана, що існували на той час. На думку В.М. Бейліса, видання «Рісале», яке у 1956 р. підготував А.П. Ковалівський, було найбільш повним та достовірним. Пізніше В.М. Бейліс неодноразово повертався до окремих питань дослідження твору Ібн Фадлана. З моменту переїзду В.М. Бейліса до Луганська у 1964 р. листування між науковцями стає менш інтенсивним та обривається зі смертю А.П. Ковалівського у 1969р.

Знайомство В.М.Бейліса та А.П. Ковалівського було еталоном плідної наукової співпраці, а їхнє листування – взірцем спілкування справжніх інтелектуалів.

Сравнительный анализ геральдического оформления на монетах периода петровских преобразований в денежном хозяйстве (1700-1725 гг.)

Серёда Артём

ХНУ им. В.Н. Каразина
artem.sereda95@gmail.com

Преобразования Петра I в денежной сфере начались практически сразу же после его прихода к власти, однако широких масштабов они достигли только после издания Указа от 11 марта 1700 г., который ознаменовал начало денежной реформы, одним из мероприятий которой было изменение геральдического оформления монет почти всех номиналов. Именно за период правления Петра I появилось множество различных вариантов геральдического оформления золотых, серебряных и медных монет, которые стали основой для последующих выпусков денежных средств в Российской империи.

На сегодняшний день в специальной нумизматической литературе практически отсутствуют исследования, которые касались бы геральдического оформления монет Российской империи и монет Петра Великого в частности. Так, в каталоге монет Великого кн. Георгия Михайловича описывается только общий вид аверса и реверса монеты без всяких пояснений к изображениям. Практически такую же информацию можно найти и в исследованиях И.Г. Спаского и А.И. Юхта. Единственным исследованием геральдического оформления русских монет «имперского периода» является работа В.В. Узденикова «Геральдическое оформление российских монет 1700-1917 гг.», которая стала настоящей библиографической редкостью.

Источниковую базу нашего исследования составляют российские монеты, которые чеканились во время преобразований Петра I в монетном деле, информация о которых собрана в нумизматических каталогах В.В. Битникова, Г.М. Северина и В.Е. Семенова. За весь исследуемый период было выпущено 147 типов монет. Однако проследить изменения в геральдическом оформлении монет Петра I можно только на 122. По номиналам они распределяются следующим образом: двойных червонцев – 3 типа, червонцев – 3, двух рублей – 1, рублей – 10, полтин – 17, полуполтинников – 8, гривенников – 6, гривен – 1, 10 денег – 2, 5 копеек (серебряных) – 1, алтын – 4 типа, 1 копейка (серебряная) – 2, 5 копеек (медные) – 1, 1 копейка (медная) – 3, денга – 25, полушка – 34 и полуполушка – 1. Классификация представлена по материалам электронного каталога сайта «Монетный Двор». В ходе анализа золотых монет было выявлено, что на двойных и одинарных червонцах изображался исключительно двуглавый орел под тремя императорскими или царскими коронами, а в лапах находилась держава и скипетр на которых размещались греческий, мальтийский, трилистниковый виселицеподобный и корсунский кресты. На двухрублёвиках изображался исключительно Св. Андрей Первозванный.

Анализ серебряных монет показывает, что на рубле (1704-1721 гг.), полтине, полуполтине, гривеннике, гривне, 10 денге, 5 копейках (1713-1714 гг.), алтыне (1704-1714 гг.) и на копейке (1713-1714 гг.) изображался двуглавый орел с некоторыми изменениями по сравнению с червонцами, а именно появляются новые типы скипетров, которые изображаются на вышеперечисленных номиналах, новые типы крестов которые были помещены на державе. Следует отметить, что на рубле 1722-1725 гг. изображалась монограмма Петра I, а на алтыне и копейке 1718 г. – всадник (ездец), который поражает дракона. После смерти Петра I копейку в серебре больше не чеканили, а алтын вовсе исчез как номинал.

Что касается медных монет, то на них изображались только двуглавый орел и всадник. На денге, полушке и полуполушке изображался двуглавый орел, который существенно отличался от того который изображался на червонцах, здесь он выглядит более архаично и количество всевозможных изображений держав, скипетров, корон и других частей

двуглавого орла достаточно велико (свыше 60 типов). Относительно изображения двуглавого орла на 5 копейках то здесь можно увидеть намного больше схожих черт с червонцами или полтинником чем с полушками и денгами. Единственным номиналом где изображался всадник была копейка.

Важно отметить, что до Петра I изображение всадника доминировало: практически на всех номиналах изображался исключительно он. Соответственно, это вызвало разнообразие их типов. При Петре их количество значительно сократилось: до двух (ездец или всадник поражает дракона).

Таким образом, изображения которые помещались на аверс или реверс петровских монет имели как ряд общих так и различных черт. К общим чертам мы отнесли «техническое» изображение того или иного геральдического символа: двуглавого орла, всадника, монограмму или изображение Св. Андрея. К различным чертам относятся следующие: различное изображение элементов двуглавого орла (короны, державы, скипетра, хвоста и крыльев) и всадника (на серебряных монетах он поражает копьем дракона, а на медных копье смотрит вниз).

Роберт Стемпень

Заклад Архівний, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні *Інформаційні системи, що використовуються в британських архівах*

Від моменту створення архіви використовують для зберігання інформації. На сьогоднішній день активно впроваджуються технології в архівах, які стали активними учасниками обміну інформацією в глобальному світі. Традиційним завданням для працівників архівів є переведення писемної інформації в комп'ютерну базу для полегшення пошуку певної інформації. Архіви користуються інформаційними системами для організації роботи та пропонування архівних послуг або сервісів в Інтернеті. Комп'ютеризація архівів розвивається у напрямку розробки передових систем для виконання певних завдань, таких як: збір та збереження інформації, забезпечення, опрацювання і доступ. У контексті розвитку нових технологій, варто поставити питання про функції та діяльність архівів у майбутньому і дій архівів в майбутньому, спрямованість розвитку архівної професії.

Предметом цієї роботи є британські інформаційні системи, які призначені для надання користувачам інформації про архівні ресурси. Автор провів дослідження в Національному архіві в Лондоні (The National Archives), який координує роботу британської архівної мережі і несе відповідальність за впровадження нових технологій в англійських архівах. Робота в Національному архіві в Лондоні дозволила зібрати інформацію про структуру та функціональність систем, їхню вартість, методи роботи й стратегії розвитку. У Польщі, з 2007 року створюється Інтегрована Інформаційна Система Архівальна, яка надає інформацію про польські архівні ресурси. Англійські архіви стали вводити подібні системи наприкінці XX століття. Дослідження ставить за мету оцінити можливість використання британської технології в роботі польських архівів.

У цьому дослідженні розглядаються концепції і можливості використання інформаційних систем в архівах на основі досвіду британського архівування. Ми проаналізували електронні бази даних: Discovery, National Register of Archives, ARCHON Directory, Access to Archives, Electronic Records Online. Системи включають розширені можливості індексів архівної інформації. Архівний опис відповідно до міжнародних архівних стандартів: Encoded Archival Description (EAD), International Standard for Institutions with Archival Holdings (ISIAH), International Standard Archival Description (ISAD) також Encoded Archival Context (EAC). Система дозволяє переглядати колекції Національного архіву в Лондоні, шукати інформацію в них, і завантажувати цифрові копії. Користувачі архівів можуть висловити свою думку про роботу системи, яка постійно оновлюється. Система заснована на концепції Service Oriented Architecture, яка спрямована на розуміння потреб і очікувань користувачів інформації. Насамперед, бажання якомога швидше дістатися до інформації, що міститься в архівних документах; щоб інформація була легкодоступною та відповідала якісним вимогам. Ми зараз працюємо над інтеграцією всіх електронних баз даних з метою створити єдину інформаційну систему для британських архівів.

Архівні системи управління інформацією замінили традиційні канали зв'язку архівів та користувачів. Інтернет став основною платформою для спілкування, обміну досвідом та розповсюдження інформації про архіви. Завдяки інформаційним системам, що дозволили перевести інформацію в цифрову форму, збільшилась кількість користувачів архівів. Британські архівісти реалізують ряд проектів, спрямованих на користь суспільства (*Explore Your Archives, Archive Awareness Campaign*).

Нетрадиционное источниковедение: живопись В. Д. Ермилова как источник по истории Харькова 20-х – 30-х гг. XX столетия

Трубчанинов Владлен

ХНУ имени В. Н. Каразина
vladlentrubchaninov@gmail.com

История города Харькова XX века пристально изучалась историками разных направлений и к нашему времени уже созданы обобщающие труды (см. например: Ярмыш А. Н., Посохов С. И., Эпштейн А. И. и др. История города Харькова XX столетия. – Х. : Золотые страницы, 2004. – 686 с. и др.).

В основном исследования историков базировались на письменных источниках, в т.ч. посвященных 20-м – 30-м гг. прошлого столетия. Однако, источниковая база проблемы не исчерпывается этим видом источников. В поле зрения специалистов еще не попало большое число музыкальных, художественных и других, без учета которых общая картина эпохи выглядит незавершенной. В центре нашего внимания творческое наследие одного из самых ярких представителей изобразительного искусства Харькова – Василия Дмитриевича Ермилова (1894–1968). Именно на 1920-е – 1930-е гг. приходится расцвет его творчества. К сожалению, быстрая смена художественных направлений, что было характерным явлением в XX столетии, грандиозные события – Великая Отечественная война, фундаментальные преобразования конца XX века и другие потрясения, препятствовали обстоятельному изучению творчества одного из лидеров украинского авангарда. В данном исследовании мы ставим перед собой цель – показать, каким увидел наш город Василий Ермилов, какие стороны жизни харьковчан оказались в фокусе его зрения. Глаз художника порой подмечает то, что не может рассмотреть обычный человек. А проницательный взгляд выдающегося мастера сумел подметить такие черты, мимо которых часто проходили современники.

Основой нашего доклада являются как законченные картины В. Ермилова, так и его многочисленные наброски, этюды, зарисовки. В общем, нами было проанализировано несколько десятков работ Василия Дмитриевича, что позволяет нам считать источниковую базу вполне репрезентативной для получения адекватных выводов. Творчество художника – своеобразное зеркало, которое отражает как то, что привлекло его внимание, так и собственный внутренний мир мастера. В итоге нашего поиска, мы приходим к выводу о том, что Харьков, который до этого был представлен в живописи лирическими и поэтическими пейзажами, жанровыми сценами М. А. Беркоса, М. С. Ткаченко, С. И. Васильковского и других художников конца XIX – начала XX в.в., портретами Д. И. Безперчего, И. И. Падалка и других мастеров, получил новую трактовку в творчестве художников – авангардистов, а в их числе признанного лидера – В. Д. Ермилова.

В его произведениях во весь голос заговорил промышленный, урбанистический Харьков. Но не только сменой сюжетов характеризовался харьковский авангард начала XX в. В искусство пришли новые художественные средства – плакат, театрализованное оформление города, передвижные агитплатформы и т.д. Язык искусства стал более лаконичным, графически заостренным, рассчитанным на массового зрителя – потребителя современного искусства.

Таким образом, анализ художественного наследия В. Д. Ермилова позволяет нам увидеть столичный Харьков, говоря словами поэта: «В буднях великих строек», увидеть строителей новой жизни и, наконец, оценить само отношение художника к тому, что его окружало в нашем городе.

